

Тетяна Гарачук

ПРОТИРІЧЧЯ У НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОМУ ПРОЦЕСІ ЯК ПРИЧИНИ ВИНИКНЕННЯ ПЕДАГОГІЧНИХ СИТУАЦІЙ

Входження України в Європейський освітній простір, розвиток сучасної освіти зумовили докорінні зміни, які відбуваються в системі освіти на сучасному етапі. Зросла роль початкової школи як фундамента для виховання та розвитку майбутніх спеціалістів, адже як зазначається у Національній доктрині розвитку освіти, одним із пріоритетних напрямів державної політики щодо розвитку освіти є «постійне підвищення якості освіти, оновлення її змісту та форм організації навчально-виховного процесу» [4, 234].

Цьому сприятимуть, по-перше, підготовка висококваліфікованих кадрів, які здатні до творчості, нестандартного мислення та професійного самовдосконалення, а по-друге, створення належних європейських умов для навчання, виховання та розвитку дітей і молоді. У контексті європейської інтеграції саме на вчителя покладається вирішальна роль у здобутті та передачі інформації наступному поколінню, проте, у сучасному навчальному процесі досить часто виникають конфлікти між вчителем і учнями, обставини у педагогічному процесі, які заважають його успішному протіканню – педагогічні ситуації.

Різні аспекти педагогічних ситуацій та задач висвітлювали у своїх роботах І. Зязюн, Т. Гукова, О. Каневська, Р. Карпюк та ін. У своїх працях дослідники з різних точок зору обґрунтовували поняття «педагогічна ситуація», алгоритми розв'язання педагогічних задач, класифікації педагогічних ситуацій. Проблемами педагогічного спілкування у контексті виходу із педагогічних ситуацій займалися Б. Вульфів, В. Кан-Калик, М. Лазарєв, М. Нікандров, М. Поташник та ін. Моделювання педагогічних ситуацій описували у наукових роботах Л. Кондрашова, Н. Кузьміна, Л. Мільто, Л. Спирін та ін.

Проте, на нашу думку, у роботах вказаних авторів проблема характеристики причин виникнення педагогічних ситуацій недостатньо вивчена і потребує подальшого опрацювання.

Мета нашої статті – виокремлення шляхом аналізу психолого-педагогічних наукових джерел та емпіричного досвіду основних протиріч як причин виникнення педагогічних ситуацій.

Дослідження цього питання доцільно розпочати з аналізу поняття «педагогічна ситуація». Згідно із словниковим тлумаченням, педагогічна ситуація – це фрагмент педагогічної діяльності, який містить суперечності між досягнутим і бажаним рівнем вихованості учнів і колективу, що їх враховує вчитель у виборі способів впливу для стимулювання розвитку особистості [12, 28].

На думку В. Воронова, педагогічна ситуація – такий стан педагогіч-

ного процесу, коли виникають розбіжності між бажаним та реальним, досягнутим у формуванні особистості [2, 19].

М. Поташник і Б. Вульфів розглядають педагогічну ситуацію «як сукупність умов і обставин, що вимагають від педагога швидкого ухвалення професійно правильного рішення в тій або тій ситуації і складає найважливішу ознаку педагогічної майстерності» [11, 3].

Згідно із тлумачним словником, поняття «причина» – це 1. Явище, яке обумовлює або породжує інше явище; прот. наслідок. 2. Підстава, привід для яких-небудь дій, вчинків. // Спонування, міркування, мотиви, якими викликаються які-небудь вчинки. 3. Непередбачений випадок, скрутні обставини. // Горе, нещастя. 4. Провина. 5. За упередженими уявленнями – хвороба, заподіяна чаклунством [1].

Безумовно, педагогічні ситуації виникають у житті кожного вчителя. Так, наприклад, за даними спеціальних досліджень на уроці часом виникає від 25 до 150 ситуацій психологічної несумісності педагога і дітей, які свідомо не контролюються вчителем [7, 91].

На нашу думку, причини виникнення педагогічних ситуацій, це так зване виникнення протиріч тобто суперечностей. Науковці зазначають, що педагогічна ситуація – це фрагмент педагогічної діяльності, що містить суперечності між досягнутим і бажаним рівнями вихованості учнів і колективу [5, 30].

Аналіз психолого-педагогічної літератури (О. Каневська, М. Лазарев, Л. Спін, С. Шейко, П. Щербань) [6; 9; 15] та емпіричного досвіду дозволив нам виокремити такі протиріччя у навчально-виховному процесі, що спричиняють педагогічні ситуації:

1. Протиріччя між природним бажанням учня порушувати загальний порядок (внаслідок психологічних особливостей дітей) та бажанням вчителя підтримувати дисципліну під час навчального процесу.

Наприклад: *«Ви розпочали урок, всі учні заспокоїлись, настала тиша, і раптом хтось у класі голосно засміявся. Коли ви, не вистигнувши нічого сказати, запитально і здивовано подивилися на учня, що засміявся, він не дивлячись вам прямо у вічі, заявив: «Мені завжди смішно дивитися на вас і хочеться сміятися, коли ви починаєте вести заняття» [14].*

Підкреслимо, що поняття «протиріччя» тотожне поняттю «суперечність», а саме: «1. Становище, за якого що-небудь одне виключає інше, несумісне з ним або протилежне йому; невідповідність чого-небудь чомусь; протиріччя. 2. Протилежність інтересів» [1].

При виникненні педагогічних ситуацій треба звертати увагу на місце, час, внутрішні та зовнішні причини виникнення ситуації, індивідуальні та вікові особливості її учасників. На думку Т. Гукової, найчастіше в сучасній школі виникають педагогічні ситуації, що не мають простих рішень [3, 53].

На наш погляд, перше протиріччя є основним, адже під час процесу

навчання третину свого часу вчитель витрачає саме на підтримку належного порядку, і досить часто педагогічні ситуації виникають саме за таких умов.

2. Протиріччя між адаптацією учня до нових умов та небажанням колективу приймати «новачка» до свого клас [13].

Наприклад: *У 2 класі іде урок математики. Всі старанно працюють у зошитах. Раптом стук у двері і до класу заходить директор школи з новим хлопчиком.*

– *Познайомтесь, це – Коля. Відтепер він буде вчитися у вашому класі. Коля приїхав здалеку. Будьте з ним привітними.*

Раптом з останньої партії чути:

– *А це ще, що за опудало?*

Дане протиріччя виникає досить часто, однак вчителю належить заздалегідь продумати як увести «новачка» в колектив, щоб попередити виникнення аналогічної педагогічної ситуації.

3. Протиріччя між бажанням учня відстояти, захистити свої інтереси, уподобання та неможливістю це зробити звичним шляхом.

Наприклад: *«На тому тижні в нас був складний ТОЗ (тематичне опитування знань) з інформатики. Більшість учнів класу не підготувалися і тому не хотіли його складати. Зрештою вирішили не йти на урок. Я ж мав складати і попередній ТОЗ, тому хотів йти на урок. Однак однокласники почали мене вмовляти. Вони вирішили: «Або всі йдуть, або ніхто!» Переді мною постала проблема: що робити?» [6, 40].*

Сутність протиріччя полягає в тому, що відбуваються загострення інтересів учня, неспроможність довести та відстояти свою думку. На цьому фоні, педагогічна ситуація є ніби каталізатором для знаходження правильного рішення.

4. Протиріччя між бажанням учня утвердитися в колективі, знайти своє місце та небажанням однолітків погоджуватися з цим.

Наприклад: *В одній сім'ї дитина виховується в певній вірі, де своєрідні святкування, звичаї. Коли у школі святкували Новий рік, ця дитина відмовилася від свята, сказала, що не прийде. Діти в класі сприйняли вчинок з бурхливою реакцією: перестали розмовляти з нею, почали цуратися, насміхатися.*

Вищезгадане протиріччя часто зустрічається в учнівському колективі. Інколи учнівський колектив – жорстокий, і не кожному учневі вдається знайти в ньому своє місце. Отож, і виникає безліч педагогічних ситуацій, спрямованих саме на самоутвердження особистості.

5. Протиріччя між формою діяльності, запропонованою педагогом і наявною формою діяльності окремого учня.

Наприклад: *«На уроці історії йшла розмова про повстання Спартакка. Вчителька помітила, що один з учнів весь захоплений читанням книги. Це був «Спартак» Р. Джованьолі. Вчителька підійшла до учня, продов-*

жуючи бесіду, і деякий час спостерігала за ним. Вона шукала рішення і не поспішала діяти. Хлопчик був так захоплений читанням, що нічого не помічав. Учителька врахувала вікові особливості підлітка. Вона добре знала, що це вік активного спілкування, самоствердження, несприйняття найменшого замаху на гідність особистості» [9, 11].

Значення даного протиріччя полягає в тому, що виникає суперечність між формою діяльності педагога і окремого учня, і саме тут доцільно звертати увагу на вікові та психологічні особливості дитини.

6. Протиріччя (на основі аналізу конфліктогенних педагогічних ситуацій [15, 36]) між невиконанням учнем навчальних завдань, успішності, позаурочної діяльності та вимогами, поставленими перед учнем школою.

Наприклад: *«Смірнова Т. у 2 класі не любила українську мову. Вона приїхала з Росії, тому предмет давався їй досить важко, але і певних зусиль вона не докладала, щоб його гарно засвоїти. Після першої чверті до класу прийшла нова вчителька – Ірина Миколаївна. «І чого вона вже тільки не робила» – згадує Т. Якоюсь залишила мене після уроків, відкрила зошит, глянула на мою роботу і ... заплакала, мабуть від безсилля. І я, як це побачила – наче щось зламалося в душі. І з того часу, хочете вірте, хочете ні, українська мова – мій найулюбленіший предмет».*

Сутність даного протиріччя полягає в невиконанні завдань поставлених школою перед учнем. Це протиріччя є актуальним у наш час, адже учні, в силу вікових особливостей, часто не виконують поставлених вимог, вчаться незадовільно і є досить інертними особистостями.

7. Протиріччя між емоціями, почуттями вчителя та уподобаннями учня в сфері спілкування у процесі педагогічної діяльності [15, 36].

Наприклад: *«Урок української мови. Вчителька кілька разів робила зауваження учню, який не працював. На зауваження учительки він не реагував, продовжуючи заважати іншим. Учителька припинила урок. Клас зашумів, а винуватець продовжував сидіти на своєму місці. Учителька сіла за стіл і стала писати в журналі. Учні займалися своїми справами. Так пройшло двадцять хвилин. Продзвенів дзвінок, учителька підвелась і сказала, що весь клас залишається після уроків. Усі зашуміли» [8].*

Вважаємо, що дане протиріччя є досить актуальним. За останні роки відбулося зростання науково-технічного прогресу, розвиваються ринкові відносини і це призвело до повної переоцінки моральних цінностей. Без видимих причин загострюються відносини між вчителями та учнями. Виникає безліч педагогічних ситуацій, де кожен «займає свою позицію» і не бажає поступитися.

Таким чином, на основі опрацьованих нами джерел та емпіричного досвіду виокремлено як причини виникнення педагогічних ситуацій такі протиріччя між:

- природнім бажанням учня порушувати загальний порядок та бажанням вчителя підтримувати дисципліну під час навчального процесу;

- адаптацією учня до нових умов та небажанням колективу приймати «новачка» до свого класу;
- бажанням учня відстояти, захистити свої інтереси, уподобання та неможливістю це зробити звичним шляхом;
- бажанням учня утвердитися в колективі, знайти своє місце та небажанням однолітків погоджуватися з цим;
- формою діяльності, запропонованою педагогом і наявною формою діяльності окремого учня;
- невиконанням учнем навчальних завдань, успішності, позаурочної діяльності та вимогами поставленими перед учнем школою;
- емоціями та почуттями вчителя та уподобаннями учня в сфері спілкування у процесі педагогічної діяльності.

Зазначимо, що доцільно розглядати причини виникнення педагогічних ситуацій через протиріччя, тому що це найповніше розкриває саму її сутність, вказуючи на можливі шляхи виходу із педагогічних ситуацій та розв'язання педагогічних задач. Наголошуємо на тому, що виокремлені причини виникнення педагогічних ситуацій – не остаточні і можуть бути доповненими у процесі життєвого досвіду. Відтак, подальшого дослідження потребує з'ясування психологічних та дидактичних причин виникнення педагогічних ситуацій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Великий тлумачний та орфографічний словник української мови онлайн [Електронний ресурс] / Режим доступу до словника: <http://slovnyk.net/>.
 2. Воронов В. В. Педагогика школы в двух словах : [конспект-пособие для студентов-педагогов и учителей] / В. В. Воронов. – М. : Российское педагогическое агентство, 1997. – 146 с.
 3. Гукова Т. А. Педагогічна ситуація як засіб розвитку професійних якостей майбутнього вчителя [Електронний ресурс]: з фондів Російської Державної бібліотеки / Тамара Аскербієвна Гукова. – Дис. ... канд. пед. наук: 13.00.08 – теорія і методика професійної освіти. – Ставрополь, 2002. – М. : РДБ, 2003. – Повний текст : <http://diss.rsl.ru/diss/03/0627/030627002.pdf>. – Текст відтворюється по екземпляру, що знаходиться у фонді РДБ.
 4. Заєць А. П. Вища освіта в Україні. Нормативно-правове регулювання. / А. П. Заєць, В. С. Журавський. – К. : Форум, 2003. – 950 с.
 5. Зазюн І. А. Педагогічна майстерність : [підручник] / І. А. Зазюн, Л. В. Крамущенко, І. Ф. Кривонос та інші; за ред. І. А. Зазюна. – К. : СПД Богданова А. М., 2008. – 376 с.
 6. Каневська О. Педагогічні задачі і ситуації / О. Канівська // Дивослово. – 2003. – № 9. – С. 38–41.
 7. Кан-Калик В. А. Педагогическое творчество / В. А. Кан-Калик,
-

- Н. Д. Никандров. – М. : Педагогіка, 1990. – 144 с.
8. Конфлікт і взаємодія (За матеріалами : Освіта. ua, дата публікації : 15.01.2008) [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://osvita.ua/school/psychology/675>.
 9. Лазарев М. О. Основи педагогічної творчості : [навчальний посібник] / М. О. Лазарев. – Суми : ВВП «Мрія», 1995. – 212 с.
 10. Новий український тлумачний словник / [за заг. ред. д-ра філол. наук, проф. В. В. Дубічинського]. – Харків : Книжковий клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2008. – 608 с.
 11. Поташник М. М. Педагогічні ситуації / М. М. Поташник, Б. З. Вульф. – М. : Педагогіка, 1983. – 144 с.
 12. Словник термінології з педагогічної майстерності / [гол. ред. Н. М. Тарасович]. – Полтава, 1995. – 63 с.
 13. Спирин Л. Ф. Теория и технология решения педагогических задач / Л. Ф. Спирин. – М. : Российское педагогическое агентство, 1997. – 174 с.
 14. Сценарій свята «Вчитель року 2006» / [Електронний ресурс] // Режим доступу до ресурсу : <http://vmvpu.vn.ua/proud/scenario.doc>.
 15. Щербань П. М. Педагогічна культура вчителя : [навч. посіб.] / П. М. Щербань, С. В. Шейко, М. П. Щербань та ін. – К. : Вища шк., 2010. – 167 с.